

which are the features of Ukrainian mentality. In Ukrainian interpretation we can observe softening original rhythm and lack of imperatives, which are widely used in Kipling's work to provide emotional flatness and instructive and testamentary tone. It is noted that in general Ye. Sverstiuk's translation poetics is adequate Kipling's poetics. It is observed that the creative personality of Ye. Sverstiuk-interpreter is in using contextual and occasional transformed phraseology that not only gives the emotional and expressive content of the original adequately, but sometimes aggravates and dramatizes the author's expressions.

Key words: interpretation, translation, rhythm, phraseologism, refrain, occasional.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016 р.

УДК 821.168.0 – 17. 01

Сергій Романов

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В КУЛЬТУРОСФЕРІ Є. СВЕРСТЮКА

У статті розглядається проблема тяглості культури в системі взаємозв'язків поміж її творцями. На матеріалі літературно-критичних розвідок, мемуаристики та художнього тексту Є. Сверстюка увиразнено його сприйняття постаті Лесі Українки в її життєвому й творчому самовиявах. В особистому досвіді письменниці (і приватному, і громадсько-політичному), а ще більше в її творчому доробку покоління шістдесятників (а інтерес Сверстюка тут особливий) знаходило відгук на пекучі проблеми власної епохи, а отже й прийнятні моделі світопочування, мислення та поведінки.

Ключові слова: культура, людина, свобода, рабство, держава, епоха, творчість, досвід.

Тривання культури, власне, сама можливість субстанційного – у слові, барві, звуці – вияву духу не мислиме без переємності, зв'язку поколінь. Унаслідок своєї історичної специфіки український досвід не те що винятковий, але, поза сумнівом, унікальний. Місія – у нас це передовсім місія, а вже потім талант, фах, самореалізація – творця культурних цінностей ставала приділенням небагатьох. І не тільки творця, а зазвичай ще й носія, поціновувача і вже заодно популяризатора.

Сумний дотеп одного з наших історіографів, що в кожній наступній епосі українці мусять усе починати з початку, таки більше

сумний, ніж дотепний. Вихід на кін покоління шістдесятників, що дивом «наросли, – мовляв Вінграновський, – з худеньких матерів», то насправді «подвійний форсаж». Відродження у всуціль зачищеному – політично, культурно, соціально, навіть генетично (голодомор і війна) – національному полі вільного національного духу, мабуть, потребує не тільки лінійно-емпіричних пояснень. За таке, альтернативне, може правити сила, живлюща і животворна енергія слова, що водночас створивши націю-сутність, надалі й довіку оберігатиме / відновлюватиме / употужнюватиме її.

Долю країни, місію слова-духу і свого нею визначеного приділення в «координатах нішоти» уповні дізнали молоді люди, що вступали в життя, на жаль, у такі звичні для нас «часи глухонімії». Різні походженням і вихованням, навіть ті, кого формувала радянська матеріалістична ідеологія, напрочуд швидко й органічно засвоювали, приймали істину мовленого правдою, його незрушність у морі облуди, фальші та ілюзій. Звісно, тим, кого менше обробляла пропаганда, хто з дому, з родини виніс цілісне релігійно-етичне уявлення про світ і людину, зорієнтуватись і визначитись «у морі тьми» було набагато легше. Історично так склалося, що до останніх належали переважно вихідці із заходу країни.

«Кожне покоління потребує добрих учителів, доброго прикладу і доброго слова, яке буде» [3, с. 216] – так волинянин Євген Сверстюк скаже на початку 2000-х рр., наголосивши samozрозумілу актуальність сказаного; хоча, на правду, найменше був схильний до моралізаторства. Значущість поданої думки, у яких би контекстах не інтерпретовану, однаково чинною постає і у вимірах досвіду самого автора, і у просторіні епохи, ним і його одnodумцями твореної. Закономірно, що серед тих, хто для генерації 60-х уособлював названі чесноти, виокремлювалися постаті класичного українського канону. «Належно» відформатованого владою, а все ж не затертого канону класиків-націєтворців: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки.

Розбудована славетними попередниками, і то в усій повноті буття, «держава духа» генерувала сенси, що їх ані викривити, ані, тим паче, знищити жодна окупаційна адміністрація вже була не годна. Як не в силах і зупинити «лицарського рушення» – доброхить узятого життєвого чину захисників і примножувачів великого спадку. І оперування середньовічними кодами то, на правду, не тільки задля образності

чи пафосу. Ідеться ж бо про ту найскладнішу грань самовияву культури, яку вище називано переємністю.

«Лицарський міф» або «міф лицарства» в усій повноті світоглядно-психологічних програм імплементувала, а точніше, повернула в духовні овиди народу, презентованого волею завойовників «гречкосіями і свинопасами», жінка, у чиєму імені – ім'я батьківщини. Закономірно, що ті, хто згодом виступить в обороні вітчизни, так само ставатимуть «лицарями на полі честі» – українцями. (Дон кіхотами, як захоплено, а частіше-таки поблажливо, називатимуть їх сучасники). Щоб у цьому переконатися достатньо хоч побіжно проаналізувати «внутрішній дискурс» шістдесятників, де чи не одразу можна вийти на архетипну постать «воїна без страху і докору». Людини, для якої і за найпідліших часів чинним лишається наріжний принцип великого кодексу: «noblesse oblige». І справді – «походження зобов'язує» – родинне, національне, культурне. Тому і не дивно, що волинянин Є. Сверстюк став на службу тому ж ордену, що і його краянка, попередниця й навчителька Лариса Косач. Про це ж і в незакінченій поемі «Волинь», датованій 1984 роком: «Пані Лесю, а ми краяни. / Я тут ріс – за десятки миль. / Нас єднає доля і стиль. / У глибинах моїх лунає / Наш тужливий волинський спів...» [1, с. 203].

Парадоксально, але людям другої половини ХХ століття, надсучасної доби «підкореного атома», за висловом одного з її співців, у протистоянні з цією бездушно і бездумно розщепленою добою, яка упокорювала одиницю силою і авторитетом маси, безпосередньо надався досвід «темних», як уявлялося, віків. «Для соціалістів, марксистів лицарство було анахронізмом, – писав Сверстюк у праці з дивною назвою «Міт Лесі Українки». – Вони жахалися “похмурого середньовіччя” з його хрестовими походами за визволення гробу Господнього, з його культом Мадонни і Прекрасної Пані, з його безкорисною офірністю і готовністю платити життям за вірність і любов. [...] Лицар – то передусім одважний захисник чеснот та принципів. Лицарі не згодні з конформістами. На таких героїв чекає кожна епоха, бо тільки вони можуть сколихнути тишу» [2, с. 29].

Коли вдатися до рівня приватно-індивідуального існування, а саме на ньому точиться найзапекліша борня за владу над людиною, то цитованому авторові йшлося про головне – протистояння особистості, яка має своє право і свою думку, та юрби, колективу, що завжди і всюди має рацію. І надважливим тут було вміння розрізняти,

можливо, навіть розділяти справжню любов і відданість своєму народові, запорукою чого щира з ним розмова на всі, зокрема і «важкі» теми, та плакатні виливи офіційно-патріотичних почувань із непомірним захвалюванням чеснот і піднесенням звершень. Тому такий важливий досвід Лесі Українки та її покоління, яке поставало в протистоянні народництва та модерної свідомості. Колізії, котра, на жаль, актуальною лишилася і за доби «розвинутого соціалізму», з його культом червоного неонародництва, соцреалізму, партійності мистецтва тощо.

Тим-то з виразною, м'яко кажучи, недовірою система, призначення якої уніфікувати й затирати, ставилася до письменниці, чию незручну біографію і мало зрозумілу, а тому увіч небезпечну спадщину все ніяк не могла «перемолоти». «Чиновники над культурою метушилися і потихеньку лаяли “эту самую Лесю Украинку и ее сообщников...”». *Леся Українка їм снилася ночами* [4, с. 191]. Свідчення це належить до початку 60-х, коли точніше – 1963-го, бо саме тоді вшановувалися п'ятдесяті роковини «дочки Прометея». І саме цей ідеологічно-світоглядний конструкт, укупі з гендерно-приватним поличчям «одинокого чоловіка», вирваним із контексту Франкової характеристики, уживлялася в свідомість масового читача. І тут, ніде правди діти, «міністерство народного затемнення» (вираз епохи) могло пишатися неабиякими здобутками. В уяві багатьох Леся Українка поставала насамперед палкою революціонеркою, атеїсткою й інтернаціоналісткою. Багатьох, але не всіх.

Процес протистояння, що на першому етапі починався як захист, отримав відтак розвій у двох, сказати б, паралельних площинах: індивідуальної свідомості громадянина в його бажанні стати собою та культурного надбання окраденого спадкоємця, який прагне повернути своє. Великою запомогою у справі стало п'ятитомне видання Лесі Українки (1951–1956 рр.). Хоч і прийняте з певною осторогою (побоювалися і, як показав досвід, небезпідставно, фальсифікацій), зібрання творів званої авторки спричинилося до пожвавлення суспільно-гуманітарної думки. Головне ж – до читання, осмислення й переосмислення, здавалося б, званого, а насправді, чи не цілком нового матеріалу. Певні зрушення фіксувалися й у всуціль зарегульованому науковому просторі, де цікавими поставали й індивідуально-монографічні пошукування О. Ставицького, О. Бабишкіна, В. Курашової та ін. і цілі колективно-дослідницькі проекти, як, приміром, «Леся

Українка. Публікації. Статті. Дослідження» (1-й том, 1954 р.). А все ж тон і стиль вільного, у сенсі глибини й адекватності, витрактування зробленого поетесою задавали не обтяжені академічними приписами молоді митці, критики, артисти. З погляду історичної перспективи, ішлося про засвоєння й повторне «закріплення» того, що за чотири десятиліття було вже зроблено не менш потужною генерацією 1920–1930-х рр., зокрема і найперше неокласиками.

Не без зусиль, але введено в чільну трійку національного канону Лесю Українку наступникам доби Розстріляного відродження не те, що потрібно було там залишити (радянська влада проти цього вже й не вельми могла перечити), а довести, собі насамперед, її актуальність, значущість за нових умов. І змагатись, ясна річ, довелося не з самою поетесою і навіть не з читацькою аудиторією. Головним опонентом, як завжди, виступила офіційно-удержавлена культура, що, виявляється, мала свою Лесю Українку. І цей її образ, точніше, культ, накладався усім без винятку. Тому боротьбу молодим лицарям таки справді доводилося починати з атаки на вітряки – замасковану веремією міфів, кліше і гасел репресивно-пропагандистську машину – страшного бездушного велета. Як запише згодом сучасник: «Йшлося про розбиття “злих чар” і вивільнення слова великого поета. Навколо її імені починалися баталії – Леся Українка вийшла на барикади шістдесятників» [4, с. 181].

Дивовижне відчуття плеча товариша-побратима, який прикриває тебе своїм щитом у бойовім порядку й поруч з тобою змагається з нещадним ворогом. Автор наведених слів звідав це безпосередньо. Наскільки знаковим для розуміння епохи й ключовим у власному житті й становленні був цей випадок, засвідчує частота його артикуляції в різних за жанром і тематикою працях. Річ про «історію» ювілейної статті, замовленої Сверстюкові «Літературною Україною» на початку 1963 р. Вже коли праця готувалася до друку, ретельний дописувач зайшов до редакції переглянути коректуру. Те, як сам зізнавався, що текст купюрували, уже почавши з назви (зняли «Безкомпромісність», лишивши «На полі честі»), і скоротили, не вразило настільки, як дописані кимось рядки про ненастанну боротьбу героїні з буржуазними націоналістами та інші «правильні» життєвотворчі устремління. Особлива «витонченість» цензурного стратега полягала в перекручуванні й підміні фрагментів, де ішлося про викриття облудної політики російського самодержавства на тези з офіційно-ідеологічних «требників» про віковічну дружбу братніх народів, і т. п. У принциповій суперечці з

редактором республіканської газети молодий публіцист, відстоюючи свої думки, керувався емоціями та почуттями, головне з яких – почуття гідності й відповідальності за написане. І тільки потім прийшло розуміння, якої підступної пастки вдалося уникнути завдяки вродженим чуттям і вихованню. Згори («стиль» спецслужб пізнавався добре) було заплановано двоходову ідеологічну диверсію з дискредитації і автора статті, і її героїні: «планувалося дві жертви – чужого їм автора і чужої духом поетки, прийнятної для них лише з фальшивою маскою служебки режиму» [2, с. 15–16].

Камінно-важка, наче рука Командора з Лесиного «Камінного господаря», система була напрочуд чутливою до щонайменшого прояву живого, справжнього, вільного. Навіть феномени, ретельно проскрибовані й зарегульовані відповідними програмами, повсякчас виявлялися коли не загроженими, то під ненастанною підозрою. Тому й заувага на кшталт нижче поданої сприймається не просто іронізмом: «Історичні паралелі Лесі Українки настільки прозорі, що її вже у 1965 р. можна було б судити советським судом за спроби підризу й ослаблення державного ладу» [2, с. 16]. У спогадах багатьох шістдесятників, не тільки цитованого автора, з більшою чи меншою деталізацією, але в єдиному, сказати б, емоційному реєстрі описано т. зв. неофіційний вечір пам'яті великої поетеси, що відбувся 31 липня (у переддень офіційного, призначеного на 1 серпня – день смерті). Фактично заборонений владою захід молодих, хоч письмову підтримку йому висловили такі поважні діячі культури, як, приміром, М. Рильський, зірвати цілком не вдалося. Ведені найгарячішими – Дзюбою, Сверстюком, Вінграновським – люди рушили до парку і там під світлом смолоскипів (запалених газет) провели своє «вільне віче»: промовляли, читали поезії «ювіліянтки» і свої, їй присвячені. Як би це імпровізоване «віче» сподобалося Лесі Українці! Натомість цілком прогнозованою й до болю знайомою мала б їй видатися відповідь влади.

Те, як оперативно, уже 2 серпня, чиновники зробили оргвисновки – таврування на зборах трудових колективів, догани і навіть звільнення учасників «несанкціонованого» зібрання – провіщало справжню, затяжну грозу. І вже за два роки, якраз у серпні, вона вибухає: у Києві проведено перші обшуки й арешти. Перші в новому, сказати б, часі, за доби відлиги, яка, завершуючи з кліматичними метафорами, стрімко бралася новою памороззю. «Бій за Лесю Українку», і це зі Сверстюко-

вого діагнозу доби, розгортався в тих же координатах, що й «бій» за Шевченка, розпочатий два роки перед тим, від столітніх роковин із часу смерті Кобзаря. Або «бій» за Франка, за Сковороду... словом, за свої культуру, гідність, права.

Неспівмірна, як сьогодні сказали б, реакція влади тільки на перший погляд може видатися відрухом відповідно наладнованої системи на непокору чи, точніше, бажання мати власну думку й можливість її висловити. Насправді – це до моторошного звичне в умовах імперії упокорення страхом, де все підозріле, неформатне, інакше підлягало або виправленню, або знищенню. «Бред націоналістически настроєних лиц» (це формулюваннячко з протоколу слідства у Сверстсюковій справі) мав бути вилікуваний, хай навіть коштом здоров'я та життя самого «хворого».

Що могла протиставити цій тотальній нівеляції, достеменному антибуттю людина? Здається, у площині конкретно-прагматичного, небагато, бо-таки матеріалістична ідеологія чудово навчилася контролювати реальне. Але от у вимірі не такому доривчо-пливкому, як матерія, громадилися й просувалися смисли та структури поведінки, годні не просто опонувати системі, а й впливати, коригувати, змінювати її. Сфера духу, а саме про неї йдеться, виявляла свою потугу через індивідуальне, найменш прозоре й контрольоване. І в цьому для сил протилежних чаїлася і найбільша таємниця, і найстрашніша загроза. Виявлялося, що навіть позбавивши людину всього осяжного, значуще-ціннісного, її, однак, не можна упокорити, а то більше занапастити. Бо, окрім щастя одвічно філістерського, мовляв Ніцше, завжди було і буде, як зізнавався ще один «бранець духу» Є. Сверстюк, щось незмірно інше, більше. «Мені випало гірке щастя, – заявить він на початку 1970-х, – спілкуватися і працювати з людьми рідкісно талановитими і шляхетними – про таких раніше я читав лише в книжках. Щастя жити високими культурно-громадськими інтересами і нехтувати особистими. Щастя спізнати суворість і вагу великих слів – *правда, честь, обов'язок* – слів, що становлять морально-етичні підвалини, суть мого світогляду. Честь, що оплачується кров'ю, гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть із безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися. На цих поняттях я виростав і прагнув до них піднятися, вириваючись із замкненого кола порожніх слів...» [3, с. 231].

Особистість як таку формує середовище – ця, здавалося б, незаперечна максима у світлі української історії постає не те що спростованою або підваженою, а все ж увіч не без якоїсь двовимірності. Незрівнянно більший вплив на людей честі мала не сучасність, не звичне професійно-побутове оточення, а постаті минулого, «мертві герої» у визначенні А. Шопенгавра (невипадково ж у Сверстюка згадано «вичитані ідеали»), та ті з однодумців, хто був на шляху свідомого чи ні осягнення вказаного німецьким філософом статусу. «Із віддалі тридцятьох років, – писатиме автор на початку нового століття, – уже видно, що означали люди національного опору 60-х років. У суспільстві не було боротьби двох рівноцінних груп інтелігенції, двох таборів, які змагалися між собою, а лише залякана службова інтелігенція, яка засвідчувала свою вірність офіційній ідеології, і група національного, морального, етичного опору офіційній політиці та ідеології» [3, с. 347]. Група, або та славетна Стусова «малесенька щопта», насправду мало скидалася на платонівську академію (хоча й це теж), а таки більше на секту недоторканих, упосліджених од усього світу, найближчою аналогією яких були ранні християни.

Очевидно, що ці сакральні-історичні паралелі як мінімум не минали уваги апологетів нового учення, де поставали і свої неофіти, й апостоли, і мученики. Та й наріжним для багатьох «вірних», поза внутрішнім релігійним наставленням, було відчуття і прийняття того духа офірності й служіння, якого щодо Лесі Українки Є. Сверстюк напряду виводив із християнського етосу. Ось чому так нагально залежало на тому, аби заідеологізованих, перетворених на ідолів великих попередників звільнити найперше від облудних шат войовничого атеїзму, безвірництва, матеріалістичного нігілізму. Хоча, згідно з тією ж заповіддю несотворення кумирів, уникалося й протилежного – доведення Шевченкової, Франкової, а чи Українчиної «канонічності», конфесійної віри та вірності тощо. Скерованість була до головного – побачити і прийняти людину, яка, попри все, намагається лишитись людиною не тільки тілом, а й душею, даючи приклад вірності істині, стійкості й честі боротьби за неї; приклад іншим, тим, хто ступатиме слідом.

*От стою перед Вашою сутністю –
Богоборство – криця – тиран...
Святістю з Вас мені світиться*

*Панцир той для прихованих ран.
Мова часу щораз нетерпиміша,
Але в серці – терновий вінок.
О, Ви духом куди одержиміша
За євангельських всіх жінок!
Тому й біль Ваш став нашим болем.
Закривавилась сіль землі.
Стали Ви над пекельним колом
Що котилося до лихоліть... [1, с. 204–205].*

Це із поетичного звернення автора до своєї великої краянки й попередниці. Попередниці не лише у творчості чи культурно-громадській діяльності – скільки графоманів та пристосуванців лукаво прикривалися образом великих патронів – а близької, власне співмірної за духовними горизонтами особистості. З огляду на органічно-християнський світогляд Сверстюка, його поетично-сакральні конотації постаті, відомої своїм, сказати б, нелінійним сприйняттям релігії, годні видатися принаймні суперечливими. Але контрверза тут можлива, знову ж таки, хіба за лінійного, поверхового протиставлення «святості» й «одержимості», до чого ніби схиляє і сама, задана цитованою поемою, ідейно-художня парадигма оповіді. Насправді ж ідеться не про взаємозаперечні, а взаємодоповнювальні феномени або, точніше, сутності.

Під першим, навіть за церковно-уставними приписами, розуміється терплячість і подвиг у стражданні за себе й за світ: символи «тернового вінця» й «панциря» (алюзія на знані вірші поетеси). «Одержимість» же духом (однойменна драматична поема) виявляє ту наддіяльну, незламну в боротьбі з кривдами світу натуру, життєвоактивний чин якої насправду має небагато жіночих профілів-прототипів у Новому Завіті та й у світській історії теж. Непримиренність Лесі Українки щодо звичного багатьом розрізнення «малого» і «великого» зла походить із доглибно засвоєного принципу: шлях до істини, справедливості, любові не може пролягати манівцями. Тут, як надтонко уловив Сверстюк, «ключ до найбільших її тривог, що пронизують її драми, перед лицем нової невибагливої революційної сили, готової заклинаннями соціалізму виправдовувати всякі засоби. До тих вічно актуальних застережень треба прислухатись і сьогодні загорілим ревнителем “єдино вірної” конфесії. Бо морально-етична невибагливість руйнує саму ідею, профанує і найвищу ціль» [4, с. 193]. Корін-

ням звідси й заперечення усіх форм фанатизму, що його, хоч як це дивно, найхімернішим і найвідразливішим виявом – доброхить узята або накинута і свідомо прийнята неволя.

Мабуть, однією з найвиразніших площин перетину попередників і наступників і стало таке рідкісне уміння вирізати суть і сутність держави загального «благоденствія». Уміння, сказати б, шевченківської природи – відчувати і реагувати на найбільшу кривду світу. Афористичними й водночас якимисьь приватно-настановчими сприймаються слова замученого 1984 р. в ув'язненні Валерія Марченка: «Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору – свідомість, що ярмо – нестерпне». Промовистий і напrawdę моторошний перегук сказаному легко знайти в листі Лесі Українки з Німеччини братові Михайлу, листі майже столітньої давнини (!). У документі також ішлося про саме-таки фізичні відчуття «ярма» найгірших, бо невидимих, кайданів.

Уривок цей неводнораз цитували шістдесятники, вражено роззираючись: нічого не змінилося, «королівство вірнопідданих невільників», як писав Сверстюк, тільки зміцніло й продовжує утверджуватись. «Штучний добір за найгіршою ознакою» – це теж із його «діагнозів добі» – не просто перетворив особистість на мовчазно покірну системі істоту. Шляхом небувалого розмахом і потворністю соціального експерименту виведено, наче в лабораторії алхіміка – яка точність середньовічних метафор! – нову сутність / гомункулуса / совка. Оспівана всією потугою офіційної пропаганди, «радянська людина», а був навіть спеціальний термін «ускомчел» (усовершенствованный коммунистический человек), мала знаменувати перемогу матерії над духом, розуму над вірою і прагматизму над мораллю. Ця людина, уже не просто не помічала різниці поміж добром і злом, істиною й облудою, свободою і неволею, а не вміла пізнавати та розрізняти їх. І кайдани вона носила гордо, пишаючись статусом «передового невігласа», підкоряючись, служачи, колінкуючи радісно й бадьоро.

Тих же, хто крокував невлад, хто, згадуючи Генрі Торо, чув іншу, не маршову музику, належало або перевиховати, або ліквідувати – усунути духовно, інтелектуально, а то й фізично. Такою була політика – тоді казали «генеральна лінія» – щодо «живих, мертвих і ненарождених», хоч як би блюзнірськи не звучали тут слова класика. «Вони, – писатиме Сверстюк про ляльководів тієї моторошної драми, – відчували, що таємниця впливу поетки (Лесі Українки. – Р. С.) на

неспокійне покоління 60-х років саме в тому, що вона в радянській людині бачить і показує прихованого раба “без сорому і честі”, лукавого “пророка”, якого правда не цікавить, а вигідна лож дає йому привілеї. І, зрештою, Юду, який продає свого Вчителя, вважаючи при цьому, що сам він нічим не гірший за Вчителя...» [2, с. 16].

Нюансом, який потребує прояснення є, здавалося б, цілком зрозуміла авторська позиція, що, поза сумнівом, імпонувала й була прийнята наступниками. Донька дійсного статського радника (посполиті казали «царського генерала»), спадкова дворянка Лариса Косач ніколи не ставала в позу «гнівної обличительки» народу, якому волею історії на цілі століття судилося втрапити в ярмо рабства. Більше того, вона й себе вважала «невільницею», пригадаймо відкритий «Лист однієї російської ув'язненої» (1896) до французької громадськості, бо діти рабів народитися вільними не можуть. Вони тільки можуть і повинні здобути свободу для себе та для батьків.

Промовистий тут і полемічний Сверстюків допис 1995 р. «Холодний душ гістерії», що, по, суті, є відгуком на статтю В. Базилевського, де той менторським тоном вичитував кривди й комплекси свого народу. Ключовим аргументом відповіді «шукачеві цитатних істин» – знаному київському публіцистові, а заодно й поетові – став приклад слова й діла Лесі Українки. Вона не кинула «жодного слова сум'яття», низького докору своїй новонародженій і, мабуть-таки, недосконалій нації: та й чи є десь на землі чистий ідеал? Натомість усе життя працювала, горіла для неї, виковуючи в цім горнім полум'ї зброю побратимам. І «руки невідомих братів» – пам'ятається її заклик «Месники дужі прийміть мою зброю!..» – з удячністю й гідністю взяли безцінний спадок. «Ми, – скаже про своє покоління сучасник, – вже не мусили самотужки розгадувати різні форми комуністичного лукавства й обману – коли поряд поет, що “наче у воду дивиться” і називає точним словом советських донощиків і фарисеїв, котрі живцем перелізли з царської імперії в “союз вільних народів” [2, с. 17].

Дивовижна актуальність класики? Чи то дивовижне вміння її сприймати, коли більшість митців-сучасників мусили писати напів-, чверть- чи то геть неправду? У спогадах учасників стихійного ушанування 50-х роковин Лесі Українки (вище про це йшлося) вражає спільне зачудування враженням від, здавалося б, хрестоматійних творів письменниці, читаних під смолоскипами. Стільки там було величі духу, щирих емоцій, прозорливої істини життя. І саме це стано-

вило загрозу і для системи («В прямому викликові властям, – свідчитиме співорганізатор дійства, – вони (твори. – Р. С.) заходили так далеко, як далеко слухач смів їх усвідомлювати»), і для її гвинтиків: «Нічого дивного, що люди стерті й зім'яті життям, люди, що шукали задоволення там, де вони його звикли знаходити, – вони уникали одержимих шукачів правди і волі, уникали бентежних дум, що тривоїли їхню сонну совість, зачіпали їх спокій і нагадували їм про давно забуті обов'язки перед народом. Вони не могли з приємністю читати ці важкі для них драми, ці “зайві” загострення, ці прямі і безпощадні характеристики їхнього рабського ества», – стверджує усе той же автор. І додає: «Вони, природно, не могли взяти Лесю Українку на духовне озброєння собі» [4, с. 191; 194]. Ба більше, надзавданням ставилося не допустити до такої «мілітаризації» інших, адже влада сприймала це як замах на державні «устої», а обиватель, навіть освічений, хай і не завжди солідаризувався з цим, та все знай уникав важких питань. Бо ж «В житті і творчості письменниця шукала споріднених душ людей орлиного лету і сильного духу, тих, хто зустрічався з нею на її високих шляхах. Вона не вміла і органічно не могла пристосуватись до читача, до його звичок і інтересів – вона горіла на вогні, де гартується тверда криця, – і поривала за собою мужніх і сильних духом. Бувало її не чули, вслухаючись у шум дрібної буденщини, бувало її спокійно переказували і тим самим тягнули в свою мляву орбіту і, зрештою, були ті, що йшли за нею, суворо затиснувши уста» [4, с. 193].

Чи може письменник сподіватися на щось більше, аніж бути почутим і в цім своїм звучанні слугувати навіть не прикладом – можливістю суцього в істині? На таке «щастить» не багатьом митцям, особливо тим, хто намагається бути не тільки чесним із собою, з іншими, з епохою, а й з музою, а це, мабуть, найважливіше і, в наших умовах, найважче. До таких, за визнанням усіх наступних, після своїх сучасників, поколінь читачів належала Леся Українка. І тим дивовижніший її успіх, вочевидь це не зовсім відповідне слово, швидше *суголосся* вікам і душам, що «вона навіть не заманювала тріумфом слави чи перемоги, а лише обіцянкою повноти життя і краси самого змагання, лише перспективою відчуття внутрішньої свободи і чистоти» [4, с. 194]. Тому й не дивно, що йти за нею ставало відваги й снаги небагатьом, але то були найкращі, ті, кого найдужче остерігався авторитарний (та й не тільки такий) стрій. Адже в інакшості

завжди є загроза тому, що прикметне хіба своєю уніфікованістю («банальність зла» за Х. Арендт), зокрема й у цілях, бо ж, як довів активно читаний у самвидаві Орвел, завжди «метою влади є влада».

Помилкою чи, власне, закономірністю, що силою онтологічного процесу виходила за межі часової, а тому й дочасної волі, волі тих, хто з вражаючими цинізмом і певністю керував масами, була боротьба з невдоволеними. Ясна річ, що, підходячи фронтально, а діяли завжди найпростіше, бо ніби найдієвіше, зв'язки по горизонталі можна обірвати, коли не цілком, то максимально ефективно: залякуваннями, ізоляцією, фізичними розправами. Але що, беручи діалектично (і зовсім не у вимірах пласкої марксистсько-ленінської діалектики) належало протиставити зв'язкам вертикальним, якими визначається й живиться самé буття – у культурі, вірі, душі? Адже «змова споріднених – різних часів, різних країн – важить більше, ніж зустріч політичних змовників» [3, с. 151]. Слова ці напевно можуть видатися відточеними до алмазної грані, але, що набагато важливіше гостроти афоризму, перевірені, підтвержені й утверджені вони життєвим досвідом цілого покоління. А ще: «коли ти не заляканий, тебе ніхто й не доганяє – це також дуже важливо. Ти почувашся вільним» [3, с. 125].

Якщо оперувати не лише філософськими абстракціями, а й осяжно значимими, сутнісними категоріями, чинними на чуттєво-духовному рівні приватного існування, то саме потреба свободи, як кисню, як сонця, була наріжним каменем «програми» тієї «змови», що її вище поійменовано «змовою споріднених». Навіть найлютіша цензура з інквізиторськи-чутливим апаратом виявлення крамоли і приховування правди не в силі була заглушити закладеного в людині потягу до істини, справедливості, любові. Як би не боролися з цим чинники зовнішні (система, середовище, побут) чи навіть внутрішні (страхи, тверезі розрахунки, приватні резони), того, хто чує поклик волі, уже не спинити. А щоб стати особистістю, тобто собою, треба «своїм життям до себе дорівнятись»; іншого шляху немає.

Високий духом завжди шукає гідного собі – не для того, аби позмагатися чи перевершити (це якраз поле пересічності), – а єдино щоб співмірити власну сутність з ідеалом, спробувати дорівнятись найвищому. І річ тут не тільки в особистому прикладі, хоч і це безсумнівно важить, а й у тих, мало ким перейдених духовних овидах, що їх удалося осягнути. Як добре це розумілося в часи тотального морально-етичного зубожіння, і як добре, що були приклади вірності

собі. «Сила Лесі Українки, – наголошуватиме Сверстюк, – не тільки в мужній боротьбі з собою у хвилини розпачу і знесилля. Сила її – в прокладанні нових шляхів сильного почуття і безкомпромісної думки у світі половинчастости, пристосовництва. Сила її – у непохитному протистоянні цій метушній всепоглинаючій стихії, що нівелювала людей і м'яла їм крила» [4, с. 193–194]. І окрім чи, сказати б, поруч громадянського чину, який цитований автор раз у раз підкреслює, надзвичайно близькою йому як літератору, що сам нерідко вдавався до римування, виявлялася творчість героїні. Бо ж і в його часі, утім, як і в усі буремні часи, нерозривність слова та діла ставала не просто абстрактним ідеалом, а найперше маркером розпізнавання в координатах «свій–чужий». Тому й стиль Лесі Українки, що примітно в поетичних рядках, нерозривно злито в життєвій та художній площинах самовияву. «Все, що несли вітри страждання, / Все, що в серці таїть любов, / Загострили той стиль зарання... / Стиль – стріла і загусла кров». І в іншому місці поеми знову актуалізовано цю мілітарну символіку: «Той Ваш стиль, ніби списом коле / Навертає на ті вітряки / І вертає на ваші кола / По урок у середні віки...» [1, с. 203, 205].

Апеляція до епохи внутрішньо близької й автору, і його героїні ввіч не випадкова. Хоч і незмірно віддалена хронологічно, вона генерує сюжети й етос надчасового, універсального значення. Так дивно, так певно вони перегукуються, увиразнюючись у людях, які самі стають епохами в розвої національного духу: «цим сáмим духом добудовувала спадкоємиця традиції Леся Українка ту середньовічну ланку, якої нам бракує як етичного, морального і естетичного фундаменту, розмитого в лихолітті руїни і “єгипетської неволі” під темною деспотичною владою Москви» [4, с. 195]. Тому «вихід», у яких би конотаціях, купно з біблійними, не сприймалося це поняття, вихід з індивідуальної і/чи колективної оспалості, ліні, страху, сну, словом, усього того, що зветься рабством духовним і фізичним, то найперше й найбільше покликання людини та її спільноти. Бо таки справді – як добре це розуміли поневолювачі, і як, на жаль, погано, поневолені – «Утеча з полону – то початок історії. Невільники не мають історії» [3, с. 300]. І лише найкращі з народу покараного недолею самозабуття, ті, хто за словами Лесі Українки, «не продався за лакомство нещасне, за розкоші», хто вищою волею покликаний горіти «незгасимим світільником» своєї нації перед Богом і перед світом, міг указати шлях «виходу», міг повести за собою. «Вона, – скаже Сверстюк про свою

героїню, – залишила нам творчість у найвищому значенні того слова: вона добудовувала те українське життя, якого не дала побудувати нам історія» [4, с. 194].

Відчуття приналежності до історичної епохи, мабуть, саме собою, не може сприйматися ані карою / тяжким хрестом, ані нагородою / почесною місією. За великим рахунком, і те, і те є людським приділенням і тільки в нашій волі прийняти його і з честю виконати, чи бодай спробувати це зробити, або відкинути, збутися й забути. «Чи написав би інший те, що написав я?» – запитував у себе наприкінці 2010-х рр. Є. Сверстюк. І також просто, без самозамилування й лукавства, відказував: «На жаль, ні» [3, с. 213]. Істина, що культура зобов'язує, як і походження, так разюче, так певно відкрита поколінням 60-х років, для багатьох із цих юних ідеалістів ставала життєвим принципом, який незмінно доводилося відстоювати, нерідко і самим своїм життям.

У програмній з багатьох ракурсів статті «Українська література і християнська традиція» Сверстюк утверджував тезу, універсальність якої тільки переконливіше доводиться через національну своєрідність. Розглядаючи красне письменство як спалахи духовного прозріння творця, перейнятого вічними питаннями буття, він узалежнював, точніше, ув'язував масштаб таланту, що береться до вирішення таких питань, з його особистою, земною долею. Тому й не випадково в розмовах, однаково чи літературно-критичного, чи художнього жанрів, про письменницю, яку вочевидь уважав Учителем, так акцентував на особливостях її «стилю» – гострого, мов спис, і терпкого, мов кров. І його, мабуть, найвідоміший афоризм – «все справжнє – написано кров'ю» – суттю своєю апелює до тих же чеснот, духовно-світлоглядних основ, що їх і сам нерідко поймає іменовував лицарськими. «У кров переходить лицарство» – ці слова великої попередниці, то ще одна буттєва максима, що могла слугувати дороговказом у веремії ніщоти.

У тоталітарному світі фальшивих авторитетів і девальвованих цінностей саме «група крові» («бо калинова кров така терпка, така густа, / як в наших жилах» – писатиме Стус) давала змогу з певністю ідентифікувати «свого» і «своє». Створений радянською владою, як висловився Сверстюк, «культ двійників» великих поетів являв і без того затуманеним очам імперськопідданих лаковану «парсуну», начинену крижаними ідеологічними догмами. Але «все живе – тепле», і ця фраза Гр. Тютюнника, одного з найчуттєвіших наших прозаїків, –

це прояв усе того ж упізнаваного етосу живого серця і живої душі, що й у п'ятьмі світитиме вірним.

«У Маріїнському парку, – згадував Сверстюк середину 1960-х рр., – якось з'явилася скульптура Лесі Українки. Ніхто не оголошував про відкриття пам'ятника Лесі Українці, а тим часом вона наче сама стала між деревами і йде на повен зріст. Усі пішли дивитися – справді йде! [...] Складалося враження, що йде вільна людина з іншого світу і зовсім не враховує, що перед нею джунглі марксизму-ленінізму і “раби, немає гірших в світі” [2, с. 16–17]. Дехто сприйняв це як диво, дехто ще більшим дивом називав те, що пам'ятника, встановленого без дозволу, покwapом не демонтовано. Але багатьом стало очевидним, що навіть за найпохмуріших часів поруч ті, хто не зрадив і не зрадить, хто підтримає у зневірі й утвердить в істині, бо жив і живе справжнім, тим, що не проминає. «Немає мертвих часів – є мертві люди», – скаже у спогадах про «Людей не зі страху» Світлана Кириченко.

Чи займалися шістдесятники «очищенням» класиків від ідеологічного намулу? До певної міри так, але, вочевидь, не ставлячи це в основу. Коли довкола «Все ті самі раби в азарті» [1, с. 204], просвітнянствувати на взір культуртрегерів ХІХ ст. таки було б «проповідуванням в пустелі». Тут, найперше, ішлося про зв'язок, про його обопільність поміж попередниками і спадкоємцями, що, на правду, і виявляє той надтонкий механізм роботи культури. Перечитавши вже наприкінці 1980-х свою першу статтю про Лесю Українку (згадувана «На полі честі»), Є. Сверстюк означить цей текст своєрідним «маніфестом нонконформізму». А у своїй другій літературознавчій праці про письменницю, знову актуалізувавши питання доцільності письма й можливості дії, скаже про тих, хто, «суворо затиснувши уста», ішов за Лесею Українкою, що, може, саме вони, «прийнявши її повністю, не писали про неї...» [4, с. 193].

Одвічна контрверза слова і діла? Мабуть-таки, знову ні. Справді, про Лесю Українку шістдесятники не писали так багато, як того хотілося б нам і, вочевидь, їм самим. Але, повторюючи за Сверстюком, те, написане ними, не написав би ніхто інший. А ще... Ще було дещо, коли не більше, то інше, не менш вагоме – вони жили і творили в її силовому полі: Іван Світличний, що закликав, услід за Лесею і, посилаючись на її досвід (стаття 1963 р. «Криця не іржавіє»), розбудувати спільноту внутрішньо вільних людей. Василь Стус, який в ув'язненні сперечався з російськими дисидентами, доводячи, що

тільки недержавний статус України позбавив її найбільшого драматурга світової слави. Юрій Бадзьо, який також із в'язниці слав доньці Лесі прохання вивчати твори своєї тезки і спробувати дорівнятися їй у чистоті й принциповості помислів та дій. Євген Сверстюк, що на «кадебістському» похороні Валерія Марченка в жовтні 1984-го, де заборонено було надгробні промови (усе, як у серпні сім десятиліть тому на Байковому кладовищі, коли ховали найбільшу поетесу нації), прочитав «Отче наш» і поезію Лесі Українки.

Але закінчити хочеться не цим. А в'язничним спогадом Сверстюка, що йому так чомусь урізався в пам'ять. Вечорами, коли випадала вільна хвилина, любили сходитися старі зеки, ті, що досиджували «сталінську двадцятип'ятирічку»; покоси арештантів 60-х і 70-х років ще їх застали, аби перейняти естафету нескореності й боротьби. Отож, у тім таборі, де довелося сидіти авторові спогадів, іноді відбувалися «націоналістические спевки» (невитравний тюремний гумор), коли вояк УПА Гриць Герчак та «лісовий брат» литовець Йонас Каджионіс під гітару й чудово злагодженими голосами виконували «*Contra spem spero!*». Поки живе, людина таки сподівається.

Список використаних джерел

1. Сверстюк Є. Волинь (*Уривок з поеми*) / Є. О. Сверстюк // Сверстюк Є. Писані синім крилом / упоряд. О. Голуб – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. – С. 203–206.
2. Сверстюк Є. Міт Лесі Українки / Є. О. Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 36 с.
3. Сверстюк Є. На полі чести. У 2 кн. Кн. I. Невже то я? / Є. О. Сверстюк ; упоряд. О. Сінченка. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. – 368 с.
4. Сверстюк Є. Я любила вік лицарства / Є. О. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ : Знання, 1991. – С. 189–195. – (Б-ка журн. «Пам'ятки України», кн. 13).

References

1. Sverstyk E. Volyn (*Uruvok z poemy*) [Volyn (*poem's fragment*)]. / Sverstyk E. Pysani sunim krulom. – Kyiv, 2012. – Pp. 203–206.
2. Sverstyk E. Mith Lesi Ukrainki [The myth of Lesya Ukrainka]. – Lutsk, 2008. – 36 p.
3. Sverstyk E. Na poli chesty: U 2 kn. Kn. 1: Nevge to Ja? [On the field of honour. – Vol. 1.: Am I really?]. – Kyiv, 2012. – 368 p.
4. Sverstyk E. Ja lubula vik lycharstva [I liked the chivalrous epoch] / Sverstyk E. Bludni sunu Ukrainu. – Kyiv, 1991. – Pp. 189–195.

Сергей Романов. Леся Українка в культуросфері Е. Сверстюка. В статті розглядається проблема існування культури в системі взаємозв'язків між її творцями. На матеріалі літературно-критических робіт, мемуаристики і художественного тексту Е. Сверстюка показано його сприйняття особистості Лесі Українки в її життєвому і творчому самостверженні. В особистому досвіді письменниці (як приватному, так і суспільно-політичному), а ще більше в її творчому спадку покоління шестидесятників (а інтерес Сверстюка тут особливий), знаходило відгук на гострі проблеми своєї епохи, а відповідно, і потрібні моделі світогляду, мислення і поведінки. Проблеми, з якими зіткнулися українські інтелектуали, історично своїми походили до колоніального статусу їхньої країни і, відповідно, її громадян як невільників в політичному і культурно-ментальному сенсі. Розібратися в ситуації і, разом з тим, звільнити живу сутність духовних лідерів нації і допомогти актуалізації класического літературного спадку.

Ключеві слова: культура, людина, свобода, рабство, держава, епоха, творчість, досвід.

Serhiy Romanov. Lesya Ukrainka in Y. Sverstiuk's Culture Vision. In the article the problems culture's existence into system of interaction with its creators is analyzed. By the Y. Sverstiuk's material of literary and literary criticism works, memoirs, and work of art his perception of Lesya Ukrainka's biographic and creative self-expression was showed. The generation of 1960' years (the Sverstiuk's place there is especial) personal experience (both private and social-politic) and most work's of art of writer found of explanations important problems theirs epoch and, accordingly, the need models of world outlook, thought and behavior. Problems, must solved by Ukrainian intellectuals, was basis in the colonial status theirs country and, accordingly, citizens of the country how slaves in political, cultural and mental sense. The experience classical literary heritage's activate helped a situation understood and, simultaneously, alive essence of the nation's spiritual leaders discharged.

Key words: culture, man, freedom, slavery, state, epoch, creation, experience.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016 р.

УДК 821.161.2-1

Микола Сіробаба

ЄВГЕН СВЕРСТЮК – ІНТЕРПРЕТАТОР НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

У статті зроблено спробу розкрити специфіку висвітлення постатей українських поетів нової доби представником такої з гуманітарних наук, як філософія, дисидентом і правозахисником Є. Сверстюком. Роздуми й умовиводи автора есе привертають увагу насамперед тим, що вони складаються в портрети, хоч і